

КАМІНЬ ТЕРПІННЯ

Обертаюся назад і згадую свого діда. Найцінніше, що залишив він по собі, се — камінь.

Дідо з легінства служив у графського фоштера. За се йому нарізали дараб землі над селом, під самою хащею. Се місце й нині називають Сирітським Горбом. Тут гучав лише ожинник і дика папороть. І не було води. Навіть вівці не хотіли тут пастися.

Дідо сплів із верби кучу, обваляв її глиною і почав копати криницю під старою дичкою. Челядь сміялася, бо з-під залізного лома сахтіли іскри. А куснями глини можна було колоти горіхи. Але дідо копав і копав. Увечері клав голову на твердий поріг, щоб довго не спати. Лише на недільну службу відходив від криниці.

За три тижні яма була йому до борода. А на двох метрах уперся в тверду брилу. Місяць він обкопував той камінь, завеликий як добрий віз. Палив у ямі огонь і заливав водою, та камінь не колвся. Люди радили: лишися, хлопче, копай в іншому місці. Але дідо затявся. Він обв'язував плиту мотузччям, устеляв стіни дошками, тесав дубове коромисло. Усе село ходило позирати, та жоден газда не брався допомогти в такій дурній роботі. Тут водою ніколи й не пахло, тут спориші серед літа горіли на сонці. Але дідо найняв шість волів і таки витяг камінь на поверхню. Ледве доліз до хижки і заснув на порозі. Бо вже відвик спати на постелі.

Спав, казали, цілий день і цілу ніч, а коли на зорях пішов до каменя, то постолі в траві намокли. Яма була повна води, і вода текла доли берегом. Коли дідо глитнув з пригорщі, око закололо від студеної свіжости. І наче ситим став. Вівці мачалися в тому

болоті — і вовна яскріла на сонці, як ризи. Потягся той потічок до села, коло дворів його перегачували, і жони полоскали в ньому сорочки й верети. Діда, ще дівка, стали честувати, як газду, і в церкві дали йому лавицю на крилосі. (Прийде час, і він змурує нову церкву.)

А камінь лишився лежати біля криниці. Грубий, сірий, з жовто-зеленими платами. За дощем у його щербинах збиралася вода — і птиці пили й купалися. А сніг на ньому не держався ніколи. На нагрітій сонцем брилі можна було побачити ящірку чи й гада — і баба пужала нас, дітей, тим каменем. Та де ми боялися! А шкода. Переказували, що один дівак з родини виліз на вершечок дички і впав. Чисто на той камінь. Покришився і в три дні помер. Челядь шептала, що треба недобрий камінь зрушити в ярк. Але дідо не дав. Зціпив зуби й не дав.

Камінь лежав біля дороги, що вела в хашу. І раз уночі вчинився гриміт і крик. Ми вибігли надвір. А то перевернувся циганський віз, повний краденого дерева. Наскочив у потемку колесом на камінь. Дідо вхопився за вили. Цигани наскоро відтяли віжки і втекли з кіньми, покинувши віз. Пригадую, як дідо по тому гладив здертий мох на камені. Як рубець на людському тілі гладив. Відтоді вночі він стелив собі на камені солому й сторожив дорогу в ліс. Графський гайник йому за се платив.

А коли жид прийшов до нього, щоб дав йому камінь для млина, вигнав його з двору. Хоч той теличку давав. Жид розсердився: «Не даєш, ачей, держиш собі на гріб?»

А по якомусь часі привезлися на бричці двоє панів. Казали, що з Будапешта. Ходили довкола плити, цоркали клепачиком, крутили очима. Що то за камінь, що ніколи не буває студеним? Просили діда, щоб дав їм відколоти з нього дарабчик. Дідо сміявся: коліть, якщо вдасться. Довбали, мучилися півдня, а й скалки не відкололи. Тільки мох порушили. Та й повезлися, не відклонившись.

Коли в Першу світову набирали на фронт, хлопці втікали в хащу. Трьох піймали. Привели до нашого каменя й застрелили. Черева їм розпороли багнетами й запхали в них черевики. А діда верли на брилу й сікли дротяними ціпками.

6

Дощі змили кров, а люди на тому місці вимурували хрест.

За чехів камінь хотіли потягнути до Ужгорода — на пам'ятник. Але дідो вийшов з пушкою і стрілив у небо. Бирів махнув рукою: «Держи собі, держи — пам'ятник дурневі».

У Другу світову мадяри тут поклали кулемет, та коли почала стріляти артилерія, вони втекли. Лише масна пляма на плиті лишилася.

Коли руські заходили, сільська челядь вийшла до каменя їх стрічати. Дідо теж прибрався, ікону зняв зі стіни, срібну годинку прикапчав до уйоша. Зійшли з лісу солдати, обідрані, небриті, нетверезі. Один нараз до діда підступив: «Дед, тваю мать, ану давай часікі!» Зірвав годинку, а діда друлив. Той упав і образ об камінь розбив. Се мені вже потім повідали.

Було, що й кіно тут знімали. Про партизанів. Фільмували, як з-поза нашого каменя бородатий чоловік метав гранату в німецьку машину. Після артистів лишилися порожні корчаги від вина і напис на камені «Смерть фашистам!». Наші довго здирали фарбу дротяними щітками. А діти з тичками бігали городами і кричали: «Ура! Вперьод, за родіну!»

У шістдесятих комсомольці хрест повалили. Я б не дав, але тоді я був на Колимі. А на камені поклали бетонного оленя й написали, що тут починаються угіддя лісництва. Лінувалися таблицю закопати. З часом діти обламали оленю роги, а відтак і самого скинули в яругу. Фарба злуцилася, і камінь став як був.

Не то тепер село, що було сто літ тому. На Сирітському Горбі, довкола дідизни, простерлася ціла вулиця. З дідової криниці трубами провели воду в школу, у дитсадок, до сільської управи. А камінь лежить собі. Лежить, як сто років тому. Обмитий дощами й нагрітий сонцем.

Я люблю сюди приходити й сидіти на ньому, як любив дідо. Родова пам'ять кличе мене сюди. Бо з роду все починається — **родина, народ, родова мова і родова сила**. І ти, як краплина, повниш сю ріку далі. І не смієш порушити її чистоти й глибини.

Тоді в минулому твоєму буде радість і в майбутньому матимеш надію.

Я часто думаю собі: що мого діда так приліпило до тієї брили? І що мене так прив'язує? І вікова пелена часу розсувається. І приходять розуміння.

Дідо міг не викопати криницю й не пустити тут свій корінь. Але він копав, і камінь йому не завадив. Камінь відкрив йому силу й терпіння. Дідо робив се не тому, що було легко. Він се робив тому, що було тяжко. Простий копилець, один як перст у світі, зрозумів: доки він може терпіти, доти він твердий і непо-рушний, як камінь. І коли пив з криниці воду, позирав на плиту. І очі його тепліли. А руки тверділи. Бо в тяжку годину він сам ставав тим каменем. Каменем терпіння. І ніякі громи й блискавки долі не могли зрушити його й розколоти.

ВЕРБОВА КОШАРКА

Я вибулькнув з матері в яму, де мочили коноплі. Був такий мізерний, що в дівки-матері до посліднього дня й черева не бачили. Зродила вона мене семимісячним, коли полоскала коноплі. Підняла читавенький снопик, щоб нести на сушку, — і тут шубнув з неї у воду я. І став, як пуголовок, перебирати ногами, сновигати між жабуринням. Мамка зо страху й подиву довго мене з калабані не витягувала. А сам я й не спішив на твердину, у воді мені було любо й безпечно.

Усі ми вийшли з води. З води живемо, водою хрестимося. Вода очищає наші душі й омиває кости, а відтак піднімається в небо парою, щоб упасти дощем, щоб спородити й напоїти інших. Кожний із нас — то жива крапельина води, що є земною і небесною водночас.

Вітця в мене не було. Моїм сонцем і моїм місяцем була мамка. Руки її пахли молоком, а коси — попелом з печі. Вони й барву таку мали. Ми були такі бідні, що, бувало, мамка зашивала міх своїм волоссям, бо в хижі не знайшлося ниток. Вона була служницею в пана Драга, а коли знайшовся я, звідти її погнали. Баба з ганьби теж хотіла її вигнати з дому, та дідो не дав. Мамка колисала мене у вербовій кошарці, прив'язаній до яблуні. Подерла на пеленки останню свою сорочку. А коли я зоп'явся на ноги, то з ярі до снігу ходив у куцях ногавичках, без сорочки й обувки. Так я і спав коло мамки на солможаку, набитому перетертою соломою. Увечері мамка клала мене на ладу й обмивала руки, лице, ноги. Тоді хрестила й приповідала: «Господи, дякуємо Тобі за ще один день, котрим Ти нас обдарував. За те, що укріпляв нас і оберігав

від усього лихого. Прости нам вільні і невільні гріхи, якими за день зажурили Тебе зі слабости й нерозумности своєї. Лишаємося за Тобою, як за стіною, і кладемо у Твої руки свої душі. Хрест під себе стелимо, хрестом укриваємося, хрестом кланяємося і все зле від себе відганяємо. Прости нас, Господи, і благослови».

І цілувала мене в очи. В одне і друге. Коли мені часом кажуть, що мої очи на саме денце чужої душі заглядають, я сміюся: це від моєї мамки. Вона любила цілувати мене в очи.

Моя мамка навчила мене *подяки*. Розпочинати й звершувати днину подякою. Приймати радощі й прикрощі з подякою. Усе, що стається з нами, — благодать. Се милість Згори. Навіть випробування. Нам ніколи не посилається більше, ніж ми можемо знести. Що більший іспит, то більше від тебе *хочуть*. Знаходь у собі сили перейти поле смирення. І прийдеш до тихої води.

Широкоплечий, як двері; ввижалося, що хижка наша тримається на дідових раменах. Та так воно й було. Дідо кував коня лише на передні лаби, на чотири підкови не заходило грошей. «Коли вивчишся, будемо кувати й задні», — казав з вуркотливим смішком. Вони спрягалися з сином і так орали свої пісні кам'яні нивки.

Під хащею в діда були довбані кимаки з бджолами. Увечері ми ходили туди. Дідо брав бджіл у щіпку і клав собі на волосся, на бороду. А пак по одній легенько тулив і до мене: «Так вони твій запах запам'ятають і не будуть кусати. Се дуже розумні мухи».

Дідо ходив у вовняних гатях з широким пасом-чересом і мав довге темне волосся, у яке після їди витирав руки. Рипучі постолі взував лише до роботи, більше ходив босим, нерідко й у зимі перебігав так двором. Куди б не їздив, на возі мав корчажку свіжої води, яку за день і випивав.

«Вода чистить мозок, як скло, — любив приповідати. — Раді їй пий і споживай те, що зросло на воді й на сонці, і будеш чистим і твердим, як скло».

Сам він не сідав за стіл, кедь там не лежав жумак зеленини. Баба се добре знала. Яка приправа, така потрава. Міг зрідка ввечері глитнути вина чи паленки на хроні чи на павутинні. Та не більше як на два персти в погарчику. Так, аби лише рот сполоснути. Коли хтось більше пив, дідо морщився: «І людям мерзко, і Богу. Не будеш пити — нич не втратиш. Будеш много пити — утратиш усе».

Він на все позирав з легким смішком. Дідо був моїм першим учителем. («Глядай не долю, а волю».) Посилав мене до кадуба за квасною водою з глиняним пивняком, у якому цоркотіли камінці. На дорогу давав скибку кукурудзяної начанки. За мною ув'язувалися ластівки. Я гадав, що вони лакопляться на хлібець, і жалівся дідові. А той сміявся: то вони за кониками й бриндаками летять. Ти йдеш, збиваєш траву — комашня фуркає в боки, а ластівки й раді кормові. А коли сам він ставав у ярню оранку, то першу грудку землі кидав ластівці — на гніздо.

Дідо навчив мене видіти довкола все живе й тішитися йому — дереву, бадиліні, птиці, звірині, землі, небові. Він ніколи не обіймав мене, але я бачив, як його огрубіла рука пестить мох на криничній цямрині чи виноградну лозу. Він не говорив мудрі слова, але мудрість його коренилася в добрих очах і уважному серці. І від сього йому, неписьменному, відкривалися знання, незнайденні й у розумних книгах. При його многотрудному житті се плекало його душу, давало їй обнову й успокоєність.

У тиху годину він сідав самотиною і споглядав світ природи. І сам зливався з тим світом. Завмирав, очі затягувала волога паволока. Тоді я не впізнавав свого діда. З часом зрозумів: блажен, хто виховає в собі волю розуму і спокій душі. Се — щастя.

Між нами крутилася, як веретено, баба. Така ж суха і чорна. Її пташині вічка-поприни дірявили нас наскрізь. Баба вгадувала всі мої заміри, звідкись знала про всі мої денні гріхи. Сусідкам вона всі кишки попереїдала. Бабиного язика боявся навіть

сільський піп. «Ся вповість — як прискіпить». Люди казали, що дідо виміняв бабу в шатрових циган на кобилу. Не знаю, чи то правда, але моя баба метала карти, зливала віск, судила по волосині, приймала в породіль дітей і спроваджувала мерців.

Мали бабу в селі за шептунку. Дрібних дітей вона купала в старій помийниці, щоб росли неврекливими. Для когось гасила водою грань і обмивала тіло. Слабим на дихалку розсипала жменями сіль під постіллю. Ялові жони, перед тим як прийти до баби, клали під себе на ніч коцку цукру. Баба потім зчитувала з неї болячки. А цукор часто віддавала мені. Дехто за лік приносив яйце, дехто мірку зерна чи шапку горіхів. Баба товкла ті горіхи, показуючи на зернята: «Здри, неборе: оріх подобає на чоловічеський мозок. Бо має він силу для мозку. І чоловічу силу. Добре з'їсти щоднини хоч єден-два орішки. Будеш кріпкий, як дерево».

Не знаю, яким хворобам баба зараювала, а яким ні, та коли мої ноги обсипали страшні бородавки, баба нараз повела мене до вуя Ферка.

Перше коріння в лісі баба копала на Симона, коли ниви вже прийняли зерно. Ті гіркі корінці належало заживати натщесерце. Вони мали «впокорювати серце». А ягоди від «смолавки» збиралися аж під зазимки. Лічницю свою баба обладила в глиняній шопі. Там день при дні щось варилося, колотилося, сушилося, товклося, розтиралось. Я підносив жердя з хаці і цубрив у відрі воду.

Ясно пригадую собі оті вечори. За дверима по-осінньому вільго, і цвіркуни сюрчать уже ліниво, ніби дрижать від холодної роси. А нам у шопі файно. І козі Анці, і мені, і бабі, що молиться в кутку, спершись на бочку із керинею. Я вартую огонь. З мідної цівки точиться вербовим прутиком слив'янка. На ній баба настоює свої ліки. Терпкий кісточковий дух перебиває навіть козячий запах. Вогняні язички миготять на стінах, як образи на церковних павісах. А може, се мені в очах миготить від сонливості і дурманного тепла.

Баба обриває молитву і підходить до горшка. Дерев'яною ва-
рішкою зачерпує паленки і врочисто підносить до губ. Смачно
морщиться, очі її світліють.

«Огнем побита, — тихо каже. — Менше дрівець клади», —
і вертається в свій закут домолюватися.

Хоч інші й не любили бабу, я до неї тягся. Мене зачаровува-
ли її сутемні ворожіння, веселили її замашні приповістки. Вони,
як зернята, позападали мені в пам'ять: «Коби здоров'я, а гріхи
будуть», «Многі ворони й коня вб'яють», «Розумний пес на ві-
тер не гавкає», «Чесному честь і під лавицею», «Кедь робиш
махом — піде прахом», «Чоловік пахне вітром, а жона — ди-
мом», «Голого ремінь гріє», «Біда вимучить, біда й виучить»,
«Який корч, такий і прутик»...

